

Elementele

Preliminarii. Protofilosofia (dar și filosofia în prima ei vârstă istorică, de obicei numită cosmologică) este centrată în motivul cosmoșonic. Proteic în modalitățile de construcție, fiind centrat într-un singur element, în două, în trei, în patru, chiar în opt - limita de sus, după știința mea -, identificând natura sau naturile primare în realități fizice care reprezintă calități ori cantitatea, dând anterioritate ontologică firii sau făcând-o să coincidă cu divinitatea, explicând generarea lucrurilor (individuația, spre a zice ca medievalii) prin numire ori prin mecanica internă a aprinderii și stingerii, comprimării și rarefierii, solidificării și lichefierii, motivul, nu încapă îndoială, este

dintre acelea care se lasă greu sistematizat și, de aceea, greu de circumscris numai într-un orizont, fie acesta și al filosofiei în exercițiul ei istoric.

Dominant sau central în protofilosofie și în etapa cosmologică a filosofiei, el nu va fi părăsit nici mai târziu, când pentru a folosi distincția aristotelică, iubirea de înțelepciune se diferențiază începând să funcționeze ca *metafizică* (filosofia primă) și ca *fizică* (filosofia secundă).

Platon, de pildă, nu mai alege ca principiu apa sau aerul, sau focul, sau pământul, ci, depășind cosmologia anterioară, sau mai exact forma cosmologică a ontologiei, se plasează într-un plan metafizic care-i permite să aleagă ca temei al lumii *formele* (universaliiile), reduse în cele din urmă la cinci genuri supreme: existentul, identicul, diferitul, mișcarea și repausul. Dar nu ignoră

cosmologia și, întrun dialog de bătrânețe chiar, este vorba de *Timaios*, construiește un model cosmogetic dintre cele mai interesante, în care își găesc loc și cele patru elemente tradiționale, dar și numerele și figurile geometrice pitagoriciene. Asemenea și Aristotel care, lucrând în filosofia primă cu forma, materia și privațiunea de formă, în cea secundă, fizica, adoptă cele patru elemente cosmologice, cărora le mai adaugă unul, spre a alcătui cerul, anume eterul, *quinta essentia* cum îi vor zice comentatorii latini de mai târziu. Cum, în fine, aerul, focul, apa și pământul aveau să intre și în reconstrucția stoică a lumii, atunci, cele patru elemente însoțesc gândirea elină din timpul auroral până în cel crepuscular.

Pentru ce această bogată istorie a unor forme de existență pe care noi de mult neam dezobișnuit să le mai socotim

elementare? Explicația nu este greu de găsit, ea stând deopotrivă în experiența limitată a oamenilor, în epocă, și în caracteristica “elementelor” în cauză de a fi realitate imediată. Înaintând, pentru a vorbi în termeni aristotelicieni, de la anterior și mai bine cunoscut față de noi, către anterior și mai bine cunoscut în ordinea naturii, deci de la nemijlocit la mijlocit, de la aparență la esență, de la efect la cauză, omul a putut să ia o bună bucată de vreme drept temelii al lumii niște forme de existență care aveau universalitate, dar, prin aceasta, nu și primat ontologic absolut. Când se va distinge metafizica de fizică, “elementele” vor trece pe un loc secund, vor pierde o semnificație, dar nu pe toate, continuând și la Platon și la Aristotel, să fie calități omogene, cu o identitate de sine quasiprincipială.

Pierzând primatul ontologic, prin această pierdere, elementele cosmologice tradiționale își câștigau însă locul firesc în arhitectura filosofică a lumii, pentru că, nemaifiind puse să întemeieze lumea, încep să apară ca structuri ale lumii.

De fapt, încă din etapa protofilosofică, apa, aerul, focul, pământul etc., în același timp cu deschiderea către tema principiului - centrală în filosofie -, mai mărturisesc despre o intuiție de o subtilă acuitate și anume că lumea, fiind o ordine, este unitatea unor structuri generice. Pe aceste elemente spiritul filosofic va experimenta pentru a putea ajunge la o teorie a principiului și la una a structurilor (formelor) principiului. Marile înălțări filosofice pornesc de la banalele elemente ale lumii. Ceea ce înseamnă, vorba lui Heraclit din Efes, că zeii locuiesc uneori și în bucătărie.

Pe acești zei să-i căutăm, așa-
dar, în fenomenologia populară
românească a elementelor lumii.

Apa, dintre toate, pare
să aibă ca vechime și
răspândire în reprezen-
tările cosmoșonice demnitatea
supremă. Nu este exclus ca acest
privilegiu săi fi fost dat de locul și
rolul ei în viața universului, care
celor vechi le păreau superioare
importanței rostului altora. Sim-
plicius, bunăoară, presupune, nu
fără temei, că Thales din Milet
și Hippon au ajuns să susțină "că
apa este principiul... pornind, pe
baza simțurilor, de la fenomene.
Întrădevăr, caldul ființează prin
umezeală, cele moarte se usucă,
semințele tuturor au umezeală
în ele, iar tot ce e hrană este
zemos; căci oricine se hrănește
în chip firesc din ceea ce i-a dat
naștere, iar apa este principiul fi-
rii umede și le cuprinde laolaltă

pe toate. Așa se face că ei au conceput apa drept principiu al tuturor lucrurilor, iar despre pământ au arătat că stă pe apă” (Simplicius, *Physica*, 23, 21).

Afirmarea primatului cosmo-logic al apei este frecventă și în legendele românești, nu atât pentru că aerul, sau pământul, sau focul erau trecute în regim de existență secundă. Orîginaritatea poate să fi fost conferită apei, întrucât dintre toate elementele numai ea părea să îndeplinească cerințele de inteligibilitate minimă ale principiului: nedeterminarea, nelimitarea, capacitatea de creație continuă. Celelalte, numai în asociere. “Din început era peste tot numai apă”, uneori se adaugă “și întuneric” (Elena Niculiță Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, adunate și așezate în ordine mitologică de..., Editura proprie, Mihalcea lângă Cernăuți, 1903, vol. 1, pp. 5, 22).

Iar "pe deasupra singur Dumnezeu și cu dracul se plimbau" sau primul "sbura pe sus ca un hulub" sau ca un fluture care "a lepădat aripile și s-a făcut om, Dumnezeu", iar celălalt "cu trei rânduri de aripi stă pe apă" ori plutea "ca un rățoi", ori era, la început, un vierme din care "sa făcut altă dihanie, El, negru, cu coarne și coadă, necuratul" (*ibidem*, pp. 5, 6, 7, 22).

Dacă nu creează lumea dându-i formă, printr-o mișcare lăuntrică de cosmotizare, apa originilor este materia asupra căreia aveau să lucreze Dumnezeu și Diavolul. Că aceștia nu sunt creatori în absolut ai lumii, ci doar niște demiurghi, în înțelesul cel mai exact, de meșteșugari (*dèmiourgos* la greci însemnând: lucrare pentru popor, cel care lucrează pentru public, de la *dèmios* - public și *ergon* - muncă) nu este de mirare și nu este un

fapt singular. Ideea creației din nimic este târzie și nici în teologiile contemporane n-a scăpat de dificultățile legate de, aproape, insurmontabila problemă: *nihil* (nimicul) nu este dar creația este *ex nihilo*.

Încă Augustin, încercând să-i dea inteligibilitate, îi dezvelea aporeticitatea: "Tu ai făcut cerul și pământul - îl slăvea episcopul din Hippona pe Dumnezeu - dar nu din tine, căci ar fi în raport de egalitate cu Fiul tău unic și prin acesta cu tine; este, de aceea, anormal ca să fie egalitate între tine și ceea ce nu ești tu" (*Confessionum*, XII). În alte cuvinte, pentru că lumea are un alt regim ontologic decât Dumnezeu, cum acesta ar fi fost principiul, el o produce nu din ceea ce este el, ci din ceea ce nu este. Dar ce putea să fie acel "ceea ce nu este" și unde avea loc să stea? Alături de nesfârșire poate să

Cuprins

Elementele 3

Cosmogonii și
Antropogonii 97